

PAVOL JANÍK

Trinásta komnata dejín

Slovenská politická a mediálna scéna venuje čoraz menšiu pozornosť výročiam tragického 21. augusta 1968. Odpoveď na otázku, z čoho pramení nezáujem o naše vlastné a nie také dávne dejiny, možno nájsť aj v knihe Christophera Andrewa a Vasilija Mitrochina *The Mitrochin Archive – The KGB in Europe and the West*, ktorá vyšla v roku 1999 v britskom vydavateľstve Allen Lane The Penguin Press (v češtine *Neznámé špionážní operace KGB - Mitrochinův archiv, Academia, 2001*).

Podľa publikovaných informácií úvodné príznaky reforiem v Československu v prvej polovici 60. rokov 20. storočia nevyvolávali v centrále sovietskej spravodajskej služby mimoriadne obavy. Hlavným cieľom reformátorov bolo podľa sovietskych analytikov odstránenie Antonína Novotného, ktorý zastával post prezidenta a prvého tajomníka ÚV KSČ. Aj Moskva však už starnúceho politika pokladala za príťaž. Vo vedení Československa narastal tlak zameraný na oddelenie uvedených kľúčových funkcií. V decembri 1967 najvyšší sovietsky predstaviteľ Leonid Brežnev vyhovel žiadosti Novotného a prišiel na neplánovanú jednodňovú návštevu Prahy, počas ktorej však odmietol intervenovať za svojho hostiteľa a oznámil mu, aby si problém svojej politickej pozície vyriešil sám. Ten bez sovietskej podpory reformátorom ustúpil.

Zvolenie štyridsaťšesťročného Alexandra Dubčeka za prvého tajomníka ÚV KSČ 5. januára 1968 najprv nevyvolalo nijakú negatívnu odozvu ani v Kremli ani v centrále KGB. Dubček prežil väčšinu detstva v Sovietskom zväze, v roku 1958 s vyznamenaním absolvoval moskovskú stranícku školu a vnútri KGB mu dôverne vraveli „náš Saša.“ Ďalší vývoj v Československu oddelenie KGB pre styk so socialistickými krajinami hodnotilo tak, že ich „Saša“ je rafinovane manipulovaný „buržoáznymi elementmi“ v KSČ. Postupne sa však centrála KGB cítila Dubčekom osobne zradená.

K nepísaným pravidlám vysokej politiky vo východnom bloku, ktorý sa sformoval po II. svetovej vojne na územiach oslobodených Červenou armádou,

patrilo implicitné právo Sovietov schvaľovať činiteľov do kľúčových postov v jednotlivých štátoch, ich ozbrojených silách a spravodajských službách. Toto pravidlo teda bolo dodržané aj pri nástupe A. Dubčeka na vrchol straníckej pyramídy v Československu. Až v polovici marca 1968 v Moskve vznikli obavy vyplývajúce z možnosti, že sovietski zmocnenci v ČSSR môžu byť nahradení bez súhlasu Kremľa.

Dubček neskôr vyjadril presvedčenie, že Sovietsi sa tajne rozhodli použiť armádu už dva mesiace po tom, ako vystriedal Novotného, ale v skutočnosti si Brežnev do poslednej chvíle nebol istý, či je múdre vojenskú inváziu uskutočniť. Sovietsky premiér Alexej Kosygin mal v niektorých ohľadoch podobné obavy. Obaja však postupne zástancom tvrdej línie v politbyre ustúpili.

Možnosť vojenskej intervencie bola po prvý raz predložená politbyru 21. marca, keď tajomník ukrajinskej komunistickej strany Pjotr Šelest vyhlásil, že s Pražskou jarou je v stávke osud celého socialistického spoločenstva. Vo vrcholnom sovietskom orgáne však pôsobili obavy starších predstaviteľov, ktorí s použitím sily váhali.

Činnosť sovietskej rozviedky sa v roku 1968 na území Československa zintenzívnila. K prijatým opatreniam patrilo vyslanie nelegálov (osôb so zmenenou identitou), ktorí sa vydávali za občanov západných štátov; zvýšil sa počet legálnych predstaviteľov KGB v Prahe. Popri styčnej kancelárii KGB, ktorá posledných dvadsať rokov operovala v centrále československej spravodajskej služby, zriadili tajnú rezidentúru KGB, ktorá na sovietskom veľvyslanectve začala pracovať 26. mája 1968.

Hlavnou úlohou všetkých uvedených zložiek KGB bolo identifikovať československých predstaviteľov, ktorí by po sovietskej invázii vytvorili tzv. robotnícko-roľnícku vládu. Na vrchol zoznamu KGB umiestnili Aloisa Indru a k špičke zaradili aj bývalého ministra vnútra Rudolfa Baráka, ktorý bol roku 1962 zosadený a uväznený pre údajnú spreneveru straníckych fondov, ale v skutočnosti ho odstránili pre zneužitie právomocí spravodajskej služby, pretože zhromažďoval kompromitujúce materiály na prezidenta A. Novotného. Barák bol však menej užitočný, než predpokladala pražská rezidentúra. Ukázalo sa, že dokonca aj niektorí prosovietski členovia z vedenia KSČ mali odpor k jeho brutalite, ktorá sa prejavila ešte v čase, keď viedol rezort vnútra. Plne ho rehabilitovali až v roku 1975, sedem rokov po prepustení z väzenia.

Podľa hlásení zo zložiek KGB vyšlo najavo, že Štrougal prišiel do Černíkovej kancelárie krátko po tom, ako sa Černík stal premiérom, a zo strachu, že jeho pracovňa je odpočúvaná, ho pozval na prechádzku pozdĺž Vltavy. Na Černíka naliehal, aby ministerstvo vnútra zveril Pavlovi, ktorý bol na začiatku 50. rokov niekoľko rokov vo väzení, a teda mohol podľa Štrougala spoľahlivo zabezpečiť, aby polícia a ŠtB nezneužívali svoje právomoci.

21. augusta asi o 9.00 hod., keď už sovietske sily obsadili v Prahe kľúčové pozície, Bohumil Molnár (podplukovník vo výslužbe) stručne inštruoval skupinu dôstojníkov ŠtB určených KGB, aby zatkli Dubčeka a reformnú časť Ústredného výboru KSČ. Zatýkacia skupina sprevádzaná dôstojníkmi KGB vstúpila do Dubčekovej kancelárie v budove ÚV, kde jeden z prítomných vyhlásil: „Zatýkam vás v mene robotnícko-roľníckej vlády vedenej súdruhom Indrom.“ Potom oznámil, že Dubček a jeho kolegovia budú čoskoro predvedení pred revolučný tribunál, ktorému tiež bude predsedáť Alois Indra. K tomu však nikdy nedošlo.

Indra a ďalší predstavitelia „revolučnej“ vlády boli v tom čase už na sovietskom veľvyslanectve pripravení prevziať moc. Indra a jeho spoločníci však mylne Moskvu ubezpečili, že inváziu bude podporovať väčšina vedenia KSČ. Skutočnosť, že si Dubček udržal nielen väčšinu v Predsedníctve ÚV KSČ, ale aj masovú podporu verejnosti, donútila Moskvu vzdať sa pôvodného plánu; Dubčeka a jeho kolegov dopravili do Kremľa, kde československá delegácia 26. augusta podpísala tajný protokol prijímajúci „dočasnú“ okupáciu silami Varšavskej zmluvy. Týmto dokumentom bolo anulované aj rozhodnutie mimoriadneho XIV. zjazdu KSČ, ktorý bol narýchlo zvolaný na 22. augusta a ktorý inváziu odsúdil.

Centrálu KGB znepokojilo množstvo rezolúcií, ktoré vyšli z plenárneho zasadnutia straníckej organizácie 1. správy ŠtB (rozviedky) a ktoré vyjadrovali podporu súdruhom Dubčekovi, Smrkovskému, Černíkovi, Krieglovi, Svobodovi a vítali, že budú mať možnosť obnoviť svoje ústavné a stranícke povinnosti. Prejavili im plnú podporu pri plnení akčného programu KSČ. Vyslovili aj plnú podporu zákonne ustanovenému vedeniu Československej spravodajskej služby a podobne.

KGB ďalej zaznamenal, že rezident ŠtB v New Yorku sa márne snažil presvedčiť československého ministra zahraničných vecí Jiřího Hájka, aby sa v súvislosti so sovietskou inváziou obrátil na Radu bezpečnosti OSN, čo bolo v rozpore s Moskovským protokolom. „Ak nepredložíme československú otázku Rade

bezpečnosti,“ zdôrazňoval orgán ŠtB v New Yorku, „národ nás vyhlási za zradcov.“ Dnes už vieme, že išlo o aktivitu Miroslava Polreicha, ktorý pôsobil na Veľvyslanectve ČSSR pri OSN v New Yorku. Potvrďuje to vo svojej knihe Utajená zákulisí – Domáci a zahraniční politika očima bývalého diplomata, Petrklíč, 2009.

Dubček postupne nadobudol presvedčenie, že nemá na výber a musí rezignovať. 17. apríla 1969 na jeho miesto prvého tajomníka ÚV KSČ nastúpil Gustáv Husák. Keď Dubček verejne ohlasoval svoj odchod, zrútil sa a plakal. Styčná kancelária KGB v Prahe bola Dubčekovým odstúpením nadšená, ale súčasne sklamaná jeho nástupcom Gustávom Husákom, ktorý bol roku 1952 uväznený ako údajný trockista a „buržoázny nacionalista.“ „Deväť rokov vo väzení,“ hlásil KGB z Prahy, „poznamenalo jeho psychiku, čo sa prejavuje predovšetkým v bezdôvodnej zhovievavosti k očividným nepriateľom politiky KSČ.“

Styčná kancelária KGB centrálu tiež informovala, že vo vedení KSČ nevládne „nijaká vnútorná jednota“ a že vedenie je rozdelené na „internacionalistov“ ako Indra, ktorí podporili sovietsku intervenciu v auguste 1968, a na „realistov“ vedených Štrougalom, ktorí sa proti intervencii stavali, ale teraz ju prijali ako politickú realitu. Tieto dve frakcie zvädzali boj o moc a snažili sa obsadiť kľúčové miesta v štátnych úradoch a umiestniť svojich stúpencov do stranického aparátu.

V januári 1970 Štrougal nahradil Černíka na mieste predsedu vlády. Jeden zo zástancov tvrdej línie Miloš Jakeš, šéf Kontrolnej a revíznej komisie Ústredného výboru KSČ, styčnej kancelárii KGB pravidelne podával hlásenia o postupe čistiek. Indra, ktorého Moskva pôvodne chcela postaviť na čelo „robotnícko-roľníckej vlády“, podľa styčnej kancelárie KGB „vyčkával na svoju príležitosť,“ aby mohol vzniesť nároky na miesto generálneho tajomníka. Jeho vyčkávanie bolo márne.

Agenti KGB a sovietski informátori v KSČ aj po sovietskej invázii a následných politických čistkách naďalej protestovali, že si bývalí reformisti udržali príliš veľký vplyv na úkor skutočných priateľov ZSSR. Napríklad Jaroslav Zeman, informátor z ministerstva vnútra, sa sťažoval, že Štrougal internacionalistov diskriminuje: „Čo je ten Štrougal za človeka? V šesťdesiatom ôsmom sa pripravoval utiecť na Západ a mal na to už i potrebné peniaze a dokumenty.“ Podľa neho tí, ktorí dokázali prevliecť kabáty, sa pod Štrougalovým vedením majú dobre, ale „na tých predstaviteľov, ktorí spolupracujú so ZSSR

v Československej socialistickej republike, je nazerané zvrchu; pracujú niekde v zabudnutí a nie sú ani povyšovaní ani odmeňovaní.“

Minister vnútra Radko Kaska v marci 1971 zaskočil KGB otázkou, či nemajú nejaké „nepriaznivé informácie“ o predsedovi federálneho parlamentu Daliborovi Hanesovi vo veci jeho bývalých kontaktov so Západom. Centrála KGB si uvedomovala, že keď na Kaskovu otázku odpovie, vytvorí tak dojem, že „KGB zhromažďuje informácie o vedúcich predstaviteľoch bratských strán spriatelených krajín.“ Šéf styčnej kancelárie KGB v Prahe dostal inštrukcie odpovedať, že „KGB nemá nijaké informácie týkajúce sa napojenia Hanesa na zahraničnú rozvedku.“ ale keďže zo zásady svojich spojencov nešpehuje, nebude môcť v budúcnosti na takéto otázky odpovedať. Zároveň centrála KGB šéfovi svojej styčnej kancelárie v Prahe oznámila, že podľa informácií jedného z popredných československých predstaviteľov bol Hanesov otec pred druhou svetovou vojnou zodpovedný za „potláčanie robotníckych demonštrácií na Slovensku.“ Krátko nato na Hanesovo miesto predsedu federálneho parlamentu nastúpil zástanca tvrdej línie Alois Indra.

Centrála KGB napriek rozsiahlym straníckym previerkam stále nebola spokojná s ideologickou čistotou ŠtB. V auguste 1972 hlásil predseda KGB Jurij Andropov Ústrednému výboru KSSZ, že sa „vnútorní nepriatelia“ v ŠtB snažia zabrániť dokončeniu „normalizácie.“ Ďalšie hlásenie KGB ústrednému výboru v novembri citovalo sťažnosti svojich agentov a informátorov z československého ministerstva vnútra, že tu na vedúcich postoch aj naďalej zostávajú ľudia, ktorí nevzbudzujú politickú dôveru.

KGB od svojich informátorov dostal aj početné protesty proti tomu, že zdiskreditovaní predstavitelia Pražskej jari nie sú so svojimi rodinami dostatočne perzekvovaní. Viliam Šalgovič, ktorý v roku 1968 pomáhal sovietskej invázii, sa sťažoval, že deti „pravičiarskych lídrov“ sú prijímané na univerzity.

Mnohé hlásenia, ktoré centrála KGB počas obdobia „normalizácie“ dostávala, sa týkali pokračujúcich zákulisných bojov vo vedení KSČ. V decembri 1972 sa Jakeš styčnej kancelárii KGB sťažoval, že Husák nariadil odpočúvanie telefónov všetkých členov najvyšších straníckych orgánov. Vo februári 1973 Jakeš a ďalší traja prosovietski prívrženci (K. Hoffman, A. Kapek, M. Hruškovič) opäť protestovali proti „pokusom vytlačiť internacionalistických komunistov z dôležitých miest.“

Koncom roka 1973, zrejme na Husákovu žiadosť, začal minister vnútra Jaromír Obzina s pokusmi poraziť tých internacionalistov, ktorí nesúhlasili s Husákovými prezidentskými ambíciami. Podľa hlásenia KGB z Prahy sa skupina prosovietskych politikov vedená Hoffmanom, Indrom, Jakešom a Kapkom (všetci boli v tesnom spojení s KGB a sovietskym veľvyslanectvom) aj naďalej bráni všetkým snahám obe funkcie spojiť. Vzrastajúca senilnosť prezidenta Ludvíka Svobodu, ktorý v roku 1968 nahradil Antonína Novotného vo funkcii hlavy štátu, urobila Husákov zámer uskutočniteľným. V máji 1975 Dr. Gustáv Husák vystriedal vtedy už dementného armádneho generála Ludvíka Svobodu na najvyššom štátnom poste.

Je iróniou osudu, že koncom 80. rokov v rámci Gorbačovovej perestrojky práve Miloš Jakeš nahradil Gustáva Husáka na mieste generálneho tajomníka ÚV KSČ. Ešte väčšou iróniou je skutočnosť, že na mimoriadnom zjazde slovenských spisovateľov 7. decembra 1989 ako prednostný rečník Verejnosti proti násiliu žiadal odstúpenie Gustáva Husáka z funkcie prezidenta práve Juraj Špitzer, ktorý bol v prvej polovici 50. rokov strojcom beštiálnej kampane rozpútanej jeho brožúrou Proti buržoáznemu nacionalizmu a kozmopolitizmu – za vyššiu ideovosť slovenskej literatúry.

Po novembri 1989 sa niekdajší prvý tajomník ÚV KSČ Alexander Dubček vrátil do verejného života. Jeho politické účinkovanie však bolo preň tak charakteristicky rozpačité. Začiatkové spontánne skandovanie davu v Prahe i v Bratislave: „Dubček na hrad!“ čoskoro vystriedalo dobre zorganizované prevolávanie hesla: „Havel na hrad!“, čo Alexandra Dubčeka automaticky a bez jeho zreteľnejších protestov odsunulo na vedľajšiu koľaj. Opäť bol skôr fyzickým než duchovným účastníkom udalostí, ktorých pohyb určovali iné sily a osobnosti.

Príznačne sa mu po novembri 1989 ušla funkcia predsedu federálneho parlamentu, ktorá po roku 1968 sprevádzala aj jeho odchod z kľúčovej politickej pozície do ústrania. O duchovnej neprítomnosti Alexandra Dubčeka v centre diania svedčí aj labyrint oneskorenej ponovembrovej rétoriky o socializme s ľudskou tvárou vyúsťujúci do reálnej obnovy kapitalizmu. Kvintesenciu jeho historickej misie dokumentuje fakt, že stačilo rozhodnutie marginálnej postavy na českej politickej scéne, aby Alexander Dubček stratil poslednú možnosť verejne vystupovať ako súčasť nastupujúcej mocenskej garnitúry. Svoju skľučujúcu úlohu symbolu na krátkodobé použitie opäť len pasívne a nemohúco prijal.

Kontroverznú životnú cestu Alexandra Dubčeka ukončila neobjasnená autonehoda s mnohými podivuhodnými okolnosťami. Ostala po ňom najmä legenda vytvorená dvadsaťročným intenzívnym pôsobením západných médií. V oficiálnych životopisoch Alexandra Dubčeka, ktorému pôvodne v prostredí KGB dôverne vraveli „náš Saša,“ v duchu nových pravidiel politickej hry vybledli jeho vzťahy a súvislosti s komunistickou stranou, o členstvo v ktorej sa uchádzal aj listom z 10. 2. 1987.

Okrem iného v ňom uvádza: „Domnievam sa, že súdruhovia v ÚV KSČ, s ktorými som po toľké roky pracoval a ktorí ma tak dôverne poznajú, nemajú ani osobný dôvod na pochybnosti o mojom dobrom úmysle pre stranu. Nebola by moja úprimnosť plným vyznaním, ak by som nepriznal pravdu, že ťažko nesiem odlúčenie od strany, ktorej som od r. 1939 čestne a statočne nezištne slúžil. Nemôžem tiež akceptovať nálepku protisovietskeho predstaviteľa. So sovietskym ľudom ma viažu nie iba cit a rozumové poznanie, ale i 17 rokov od detstva od r. 1925 s ním prežitých. (...) Verte, nehodím sa ani ako typ na čelného protisovietskeho predstaviteľa, veď je to ako moja druhá vlasť. (...) Členstvo v strane som chápal od vstupu v r. 1939 ako službu strane a ľudu a konal som tak po celý čas vrátane obrodného procesu. Tak to chápal a konal aj môj otec od založenia strany r. 1921 aj po dobu členstva vo VKS(b). Tak to členstvo chápala a konala komunistka – moja dobrá mať. Jednoduchšie je byť členom strany, ale ťažšie je byť jej stúpencom – komunistom...“

Mladším čitateľom už asi treba vysvetliť, že skratka VKS(b), ktorej členom bol otec Alexandra Dubčeka, označuje Všeľvazovú komunistickú stranu (boľševikov), ktorá bola predchodkyňou Komunistickej strany Sovietskeho zväzu.

Tzv. otvorenú spoločnosť charakterizuje skutočnosť, že o činnosti západných spravodajských služieb – najmä americkej CIA a britskej MI6 – na území ČSSR vo vymedzenom období doteraz neboli zverejnené podstatnejšie skutočnosti až na niekoľko prípadov odhalených agentov špeciálnych služieb krajín NATO v štruktúrach československého štátneho, bezpečnostného a stranického aparátu.

Dejiny zostávajú s nami a my k nim nemôžeme ostať ľahostajní, aj keď ich dostupný obraz je stále neúplný, jednostranný a skreslený.

<http://pavoljanik.sk/periodika.html>